

ПРОЦЕСИ РОЗШИРЕННЯ ЄС В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Поряд із поглибленням економічної та політичної взаємодії, просторове розширення Європейського Союзу забезпечило цьому інтеграційному об'єднанню домінуючу роль у регіональних процесах та суттєвий вплив на глобальному рівні. На різних етапах в процесі розширення ЄС визначалося різними мотиваціями. Після п'ятої хвилі розширення (2004, 2007, 2013 рр.) подальші плани збільшення кількості членів спільноти були відкладені на невизначений термін. Перспективи і темпи цього процесу залишаються не визначеними. Європейська політика сусідства, запропонована країнам, розташованим у прилеглих географічних регіонах, в якості альтернативи членству в ЄС виявилася на загал не ефективною. В свою чергу криза європейської моделі безпеки, спричинена політикою Росії щодо України, зумовила суттєве зближення ЄС зі США та фактичну відмову від подальшої дискусії про «кордони Європи».

Ключові слова: *Європейський Союз, інтеграція, розширення, поглиблення, сусідство, інституції, гомогенність, субсидіарність, солідарність.*

За період, що минув після створення перших європейських структур секторальної співпраці в 1950-х рр., розвиток та поширення інтеграційних процесів призвели до появи масштабного міждержавного політико-економічного об'єднання з населенням понад 500 млн осіб, яке охопило більшість країн сучасної Європи.

Від часу створення Європейських Співтовариств можливість їх подальшого розширення була передбачена в установчих договорах. Про це зокрема йшлося в Римському договорі 1957 р. про створення Європейського Економічного Співтовариства та всіх подальших модифікаціях, аж до

останньої редакції положень про ЄС, затверджених Лісабонським договором 2007 р.

На різних етапах еволюції європейського інтеграційного об'єднання мотивації його розширення визначалося різними політичними, економічними, безпековими та аксіологічними обставинами та інтересами. Впродовж п'яти фаз розширення інтеграційні процеси мали нерівномірний характер. Так само змінювалися акценти і в дискусії щодо потенційних меж інтегрованої Європи та критеріїв, пов'язаних зі вступом нових членів.

Сучасний стан міжнародної системи дозволяє розцінювати його як перехідний етап до від однополярного домінування США за асиметричної участі різних західних багатосторонніх інституцій до багатопольярного стану. В цьому відношенні територіально-просторове розширення ЄС та створення політичного союзу в його межах розглядалися багатьма авторами як чинники, які безпосередньо впливали на посилення асиметричної децентралізації структури міжнародних відносин та тлумачилися як становлення нового центру сили.

Історіографію питань розширення ЄС та його ролі в міжнародних відносинах складають сотні досліджень авторів із різних країн. Більшість робіт складають праці загальнополітичного та політико-правового характеру, присвячені проблемам європейської інтеграції [1], становлення та діяльності європейських інституцій [2] та еволюції європейської ідентичності [3].

Проблеми розширення та підготовки до вступу нових членів розглядалися переважно дослідниками-економістами. Виняток становлять окремі праці політичного [4; 5], оглядового [6; 7; 8], прикладного [9] та прогностичного характеру, покликані окреслити модель потенційного розширення ЄС та визначити оптимальні варіанти взаємовідносин між інтеграційним центром та країнами, розташованими в прилеглих географічних регіонах (Східна Європа, Північна Африка та Близький Схід).

Доцільно відзначити, що пік публікацій про методи та перспективи розширення ЄС припадав на 1990-і рр. Після 2008 р. тлумачення цієї проблеми

перемістилося в бік аналізу завдань та стану Європейської політики сусідства, започаткованої в якості альтернативи прямому розширенню європейського інтеграційного об'єднання [10; 11].

Мета статті полягає в аналізі процесів розширення ЄС з урахуванням 60-річного досвіду становлення та функціонування європейських інтеграційних інститутів. Дослідницьке завдання автора полягає в з'ясуванні причин ухвалення базових рішень європейських керівних установ, пов'язаних з п'ятою хвилею розширення та впровадженням Європейської політики сусідства. Ретроспективний огляд процесів розширення ЄС та основних положень політичної дискусії, що супроводжувала ухвалення відповідних рішень, важливе з точки зору розуміння перспектив відносин між ЄС та Україною.

Розвиток ЄС як повномасштабного інтеграційного об'єднання відбувався на підставах поступовості та поетапності ухвалення рішень на підставі чіткого визначення пріоритетних завдань, із забезпеченням їх відповідними інструментальними засобами. Від самого початку ініціатори європейського інтеграційного проекту надавали пріоритет загальним довготерміновим інтересам по відношенню до розбіжностей у підходах на рівні національних урядів. Значні зусилля докладалися з метою досягнення компромісу до ухвалення базових рішень, проте і на подальших взаємодії мали місце непоодинокі приклади корекції підходів з метою усунення перепон та врахування специфічних інтересів окремих країн.

Як стверджує керівник Європейської академії в Берліні Е.Д. Штратеншульте, діяльність ЄС ґрунтується на п'яти основних принципах: спільних цінностях (ст. 6 п.1 Договору про ЄС та Хартії основних прав ЄС), супранаціональності (передача права ухвалення рішень і законотворчості органам ЄС та одержання можливості брати участь у визначенні спільної політики), дигресивній пропорційності (спосіб розподілу голосів та місць в органах Союзу), солідарності (перерозподіл коштів бюджету ЄС в межах структурної політики та політики вирівнювання

розвитку) та субсидіарності (децентралізація та передача на наднаціональний рівень тих прав і повноважень, які доречні й корисні для забезпечення єдиного та спільного керівництва) [13, с.14–17].

Постановка та способи вирішення завдань інтеграційного характеру суттєво відрізнялися на різних етапах реалізації європейського проекту. Напередодні створення Європейського об'єднання вугілля та сталі важливим завданням вважалося створення запобіжних засобів, покликаних відвернути загострення франко-німецьких економічних протиріч, які неодноразово створювали імпульс для руйнівних війн. В декларації міністра закордонних справ Франції М. Шумана (1950 р.) було висловлено прагнення створити нову Європу як зону миру та подолати внутрішні причини, які призвели до виникнення двох світових війн. Задля відсічі як внутрішнім, так і зовнішнім небезпекам, які становлять загрозу миру, пропонувалося докладати пропорційних творчих зусиль. Усвідомлюючи, що «Європу не буде створено миттєво чи за єдиним планом», М. Шуман наголошував на потребі в конкретних успіхах і досягненнях, котрі закладатимуть базис для побудови відносин солідарності [14].

На початкових етапах становлення Європейських Співтовариств основний акцент було зроблено на внутрішньому реформуванні та досягненні гомогенності економік країн-засновниць. Зона вільної торгівлі створювалася в її максимальному обсязі на основі чотирьох ринкових свобод, паралельно зі створенням митного союзу (1959–1973 рр.). Відносні успіхи в уніфікації торговельно-економічної політики дозволили започаткувати механізм Європейського політичного співробітництва як інструмент добровільної зовнішньополітичної координації держав-членів (1970 р.).

На етапі створення митного союзу були визначені подальші орієнтири, включаючи побудову економічного і валютного союзу та перехід до політичного союзу, намічені в Маастрихтському договорі (1992 р.) та закріплені в Лісабонській версії установчих договорів (2007 р.).

За часів біполярної системи (1946/1947–1991 рр.) простір розширення ЄС обмежувався відносно гомогенними в політичному сенсі країнами Західної та Південної Європи зі співмірним рівнем розвитку. Проте навіть у цей період країни, що приєднувалися до ЄС, за структурою господарства та типом систем соціального забезпечення мали неоднакові стартові умови. Зміна політичних режимів у більшості держав Центральної та Східної Європи на межі 1990-х рр. та розпад СРСР істотно підвищили роль західноєвропейського інтеграційного центру, відкривши можливість для його розширення на схід континенту.

Початкові учасники Європейських Співтовариств (Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди та Люксембург) утворили так зване «інтеграційне ядро», розвиток якого створив передумови для суттєвого економічного зростання за пом'якшував вплив фінансово-економічних та енергетичних криз. Показово, що рішення про першу фазу розширення (1968 р.) було ухвалене на етапі завершення створення митного союзу, яке надало його учасникам очевидних суттєвих переваг.

Внаслідок вступу до Європейських Співтовариств Великої Британії, Данії та Ірландії (1973 р.) населення об'єднання збільшилося зі 192,5 до 256,8 млн. осіб (на 33,4%), а сукупний ВВП зріс із \$2,381 до \$3,148 трлн (на 32,21%). Приєднання Великої Британії та Данії до митного союзу ЄС не спричинило суттєвих проблем ані для них самих, ані для початкових учасників об'єднання, хоча й допомогло Британії подолати тенденцію відставання за показниками ВВП на душу населення.

Друга фаза розширення ЄС – вступ Греції (1981 р.) – призвела до збільшення кількості населення спільноти на 3,7% і ВВП – на 2,3%.

Внаслідок третьої фази – вступу Іспанії та Португалії (1986 р.) – чисельність населення угруповання зросла на 17,5%, а сумарний ВВП – на 11,3%, що призвело до зменшення середніх показників доходу на душу населення на 5,5%.

Четверта фаза розширення ЄС (1995 р.), в межах якої до інтеграційної спільноти приєдналися Австрія, Фінляндія та Швеція, супроводжувалася співмірним збільшенням кількості населення та ВВП (на 6,3% та 6,5%).

Подальші фази розширення в 2004 та 2007 рр. супроводжувалися істотним скороченням середніх показників ВВП ЄС на душу населення. Після вступу до ЄС 10 нових членів (Естонії, Кіпру, Мальти, Латвії, Литви, Польщі, Словаччини, Словенії, Чехії та Угорщини) сукупна чисельність населення спільноти зросла до 456,5 млн осіб, а середній показник ВВП на душу населення, який наприкінці 2003 г. дорівнював 21,5 тис. доларів США, скоротився до 19,8 тис. [15; 16]. Зі вступом до ЄС Болгарії, Румунії та Хорватії (2007, 2013 рр.) населення ЄС-28 сягнуло 504,3 млн. осіб.

В Румунії та Болгарії обсяг ВВП в розрахунку на душу населення становив лише 33% від середньоєвропейського рівня порівняно з 50% у Польщі. Загалом вступ 12 нових країн збільшив територію ЄС на 34%, чисельність населення – на 28%, і ВВП – на 4-5%. Хорватія, яка вступила до ЄС у 2013 р., вважається останнім учасником п'ятої фази розширення за формулою «10+2+1».

Між 2004 та 2008 рр. зростання номінального ВВП ЄС відбувалося стрімкими темпами, насамперед за рахунок зростання курсу євро та значного подорожчання активів. Номінальний ВВП країн ЄС, який у 1995 р. становив \$6,3, зріс до \$8,4 трлн. у 2004 р., \$12,4 у 2007 р., \$15,3 у 2013 р. та \$16,5 у 2015 р. (дані МВФ, оцінка).

Для ілюстрації частки ЄС у світовій економіці доцільно навести відповідні показники ВВП США та Китаю (поточні ціни в доларах США, 2015 р.), які оцінюються відповідно у \$18,1 та \$11,2 трлн (див. Таблиці 1, 2).

Таблиця 1	Показники ВВП ЄС, США та КНР			
	(в поточних цінах)			
Млрд доларів США	2013	2014	2015 (оцінка)	2020 (прогноз)
Світова економіка в цілому	75 470,924	77 301,958	74 551,027	98 115,585
ЄС (28 країн)*	17 954,688	18 495,349	16 449,172	20 442,677
США	16 768,050	17 418,925	18 124,731	22 488,616
КНР	9 469,125	10 380,380	11 211,928	16 157,105

* Скорочення показників ВВП в 2015 р. пояснюється девальвацією євро.

Джерело: World Economic Outlook Database, April 14, 2015 / International Monetary Fund. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/weodata/weorept.aspx?pr.x=59&pr.y=6&sy=2015&ey=2015&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=998&s=NGDPD%2CPRPGDP%2CPRPPC&grp=1&a=1>

Таблиця 2	Показники ВВП ЄС, США та КНР			
	(на основі паритету купівельної спроможності)			
Млрд доларів США	2013	2014	2015 (оцінка)	2020 (прогноз)
Світова економіка в цілому (100%)	102 965,873	107 921,345	112 552,106	149 436,361
ЄС (28 країн)	18 011,094	18 526,477	19 035,102	23 002,191
США	16 768,050	17 418,925	18 124,731	22 488,616
КНР	16 173,272	17 617,321	18 975,871	28 229,144

Частка ВВП ЄС у світовій економіці, %	17,492	17,167	16,912	15,393
Частка ВВП США в світовій економіці, %	16,285	16,140	16,103	15,049
Частка ВВП КНР у світовій економіці, %	15,707	16,324	16,860	18,890

Джерело: World Economic Outlook Database, April 14, 2015 / International Monetary Fund.

Серед стимулів процесів розширення ЄС значну роль відігравали плани посилення ролі європейського інтеграційного об'єднання в світовій економіці та міжнародних відносинах. За часів біполярності лідери ЄС враховували потенційну можливість перетворення ЄС на центр сили, спроможний відігравати асиметричну роль у відносинах зі США та СРСР. При цьому, попри наявні індустріально-технологічні переваги, високі показники життєвого рівня та соціальні стандарти, нерівномірність глобального розвитку позначається на скороченні відносної частки ЄС у світовій економіці. Принаймні, за даними уряду США, в 1973 р. частка в світовому ВВП всіх країн Європи, які входять до ЄС у його теперішньому складі, становила 38% проти 17% у 2014–2015 рр.

Суттєві розбіжності в рівнях розвитку європейських країн, які увійшли до складу ЄС внаслідок декількох фаз розширення, вочевидь не вклалися в схеми неофункціоналістів, які визнаються за домінуючу методологічну складову теорії європейської інтеграції. Натомість політичні дискусії довкола територіальної експансії ЄС та формування європейської ідентичності дозволяють відзначити значний валив конструктивістських схем та уявлень.

Розстановка сил, що виникла після 1991 р., взагалі сприймалася багатьма європейськими теоретиками як історичний шанс для відновлення політичної, економічної та культурної єдності Європи. Як стверджував німецький політолог В. Вайденфельд, конфлікт двох глобальних систем загальмував створення загальної європейської ідентичності. Проте західноєвропейський інтеграційний проект був від самог початку нормативно орієнтованим. У відповідь на пережиту війну було започатковано наднаціональну організацію як інституціональне втілення потягу до свободи та миру. Забезпечуючи привабливість своєї свободи, Західна Європа стимулювала аналогічні устремління в східноєвропейських країнах. Й тому «західноєвропейська інтеграція має загальноєвропейську перспективу» [17, S.22–23].

Питання про розширення ЄС у просторі Центральної Європи було поставлено в практичній площині одразу ж після підписання та ратифікації Маастрихтського договору 1992 р.

Головний аргумент на користь розширення полягав у небезпеці, що в разі зволікання з позитивним рішенням можливість трансформації країн регіону на принципах ринкової економіки і демократії буде втрачено, й це загальмує поширення на країни регіону Центральної Східної Європи (ЦСЄ) зони стабільності, встановленої в процесі інтеграції в Західній Європі. Висловлювалися прогнози, що цей регіон має перспективи динамічного розвитку і після серйозного спаду на початку 1990-х рр. економіка ЦСЄ може істотно прискорити темпи зростання. Водночас визнавалося, що за будь-яких обставин у порівнянні зі «старими» членами спільноти більшість нових держав-членів будуть залишатися бідними протягом декількох наступних десятиліть [6, р.5].

Європейські політики та експерти прогнозували, що політичні та економічні наслідки розширення у зоні ЦСЄ дозволять скористатися з суттєвих політичних та економічних переваг, включаючи збільшення місткості спільного ринку та створення гарантій проти встановлення авторитарних режимів. Окрім цього вступ нових членів розглядався як спосіб

часткового врівноваження впливу франко-німецького тандему та зростаючого потенціалу Німеччини [5, p.16].

Не дивно, що приєднання до ЄС Естонії, Кіпру, Латвії, Литви, Мальти, Польщі, Словаччини, Словенії, Чехії, Угорщини (1 травня 2004 р.), а також Болгарії, Румунії та Хорватії (2007, 2013 рр.) офіційно тлумачилось як втілення історичної місії мирної інтеграції континенту шляхом поширення зони стабільності та процвітання на нових членів. «Афінська декларація» 2003 р. про приєднання до ЄС 10 нових членів наголошувала на унікальності ухваленого рішення, оскільки розширення Союзу втілює «спільну рішучість покласти край століттям конфліктів та подолати роз'єднання континенту. Такий Союз втілює наше прагнення до нового майбутнього, побудованого на співробітництві, повазі до багатоманітності та взаєморозумінні» [18].

Відзначимо, що до настання глобальної економічної кризи (2008 – 2009 рр.) перспективи впливу ЄС на процеси глобального розвитку бачилися значно більш переконливими. Ухвалені в 1997 та 2002 рр. рішення про п'яту хвилю розширення були зумовлені переважно політичними міркуваннями. Вважалося, що використання структурних фондів, програм адаптації та вирівнювання розвитку дозволить кінець кінцем адаптувати економіки та ринки нових членів, а посилення ролі ЄС у міжнародному розподілі праці та капіталів надасть новим членам змогу прискорити темпи зростання.

Проте ці очікування справдилися лише частково. За показниками ВВП на душу населення відставання країн Центральної Європи дещо скоротилося. За даними агентства Eurostat (2011 р.) в різних країнах ЄС-27 показники ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності коливалися від 45% до 274% від середнього рівня. Показник ВВП на душу населення в країнах-членах єврозони становив 108% від середнього по ЄС рівня. Найвищий показник у Люксембурзі (274%) більше ніж у 2,5 рази перевищував середнє значення. Найнижчі показники були зафіксовані в Болгарії (45%), Румунії (50%), Естонії, Польщі, Угорщині, Литві та Латвії (60-70% від середнього рівня) [19].

Загалом 5 країн-лідерів з найбільшим обсягом ВВП (Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія та Іспанія) забезпечують понад 70% сукупного ВВП ЄС, а 10 країн з найменшим ВВП – лише 3%. Таким чином розрахунок на те, що в межах ЄС в осяжній перспективі може бути подолано нерівномірність розвитку та дисбаланс станів економіки окремих країн-членів виглядають ілюзорними. Ці обставини змушують керівні кола ЄС шукати інших засобів регулювання внутрішнього розвитку та нових механізмів управління в економічній та фінансовій сферах.

Внутрішні чинники, які обмежують подальше розширення ЄС, пов'язані як з браком ресурсів потрібних, для вирівнювання стану економічно відсталих регіонів, так і з неоднорідністю політики, яку проводять окремі країни. Це вочевидь спонукало до зміни форм та методів політики європейських інституцій щодо країн, розташованих у прилеглих географічних регіонах і позначилося на корекції концептуальних підходів до сусідів розширеного ЄС. Наслідком цих пошуків стала апробація специфічних методів та інструментів впливу, які не передбачають надання сусіднім країнам перспективи членства й відтак не вимагають надмірних фінансових ресурсів та управлінських зусиль.

Визначення фізичних кордонів «об'єднаної Європи», так само, як і інституційна реформа союзних органів управління були безпосередньо пов'язані з перебігом п'ятої хвилі розширення. Р.Проді (президент Європейської Комісії 1999–2004 рр.) в своїх заявах та інтерв'ю чітко й однозначно наголошував на тому, що зі вступом до ЄС 10 нових членів процес розширення в основному завершиться. Тому паралельно з організаційними заходами з підготовки п'ятої фази розширення в політичних інститутах ЄС була прискорена концептуальна розробка політики стосовно європейських країн, що не входили до ЄС і не вели переговори про майбутнє членство. В квітні 2002 р. на засіданні Ради ЄС з загальних питань і зовнішніх зносин була схвалена ініціатива Високого представника ЄС з питань зовнішньої політики та безпеки Х. Солани про підготовку урядами

держав-членів конкретних пропозицій, пов'язаних з формуванням спільної політики ЄС щодо країн-сусідів. В відносинах з Україною, Білоруссю та Молдовою був запропонований індивідуальний підхід, який збігався з попередньою практикою ухвалення спільних стратегій щодо окремих країн в рамках Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗПБ).

На зустрічі міністрів закордонних справ країн ЄС 17-19 листопада 2002 р. було затверджено попередні рекомендації в рамках «ініціативи» нового сусідства з урахуванням очікуваної внаслідок розширення зміни зовнішніх кордонів Союзу, враховані в посланні Європейської Комісії до Європейській Раді та Європарламенту «Ширша Європа – сусідство: новий формат для відносин з нашими східними та південними сусідами» від 11 березня 2003 р. [20].

В травні 2004 р. Європейська комісія випустила нове послання «Європейська політика сусідства. Стратегічний документ», в якому визначалися загальні цілі політики щодо країн-сусідів [21]. Завдання ЄС щодо кожної з країн-сусідів передбачалося зафіксувати в окремих Планах дій, індивідуально узгоджених з країнами-партнерами, без надання цим документам статусу міжнародних угод. Європейська Комісія чітко обумовила, що інструмент зміцнення відносин між ЄС і країнами-партнерами має функціонувати автономно від можливостей, наданих європейським країнам у відповідності до Статті 49 Договору про ЄС, тобто не передбачає перспективи членства. Водночас Європейська політика сусідства (ЄПС) мала запобігти «появі нових розподільчих ліній між розширеним ЄС і його сусідами, а також надати їм можливість брати участь у різних формах діяльності ЄС на основі більш широкого співробітництва в галузі політики, безпеки, економіки та культури» [21, р.2]. ЄПС пропонувалося надати «проміжний статус», який зміг би поєднати інструменти СЗПБ та регіональної інтеграції. Проміжний характер ЄПС мав забезпечувати «інструмент сусідства» в формі фінансування заходів як усередині Союзу, так і за його межами.

Визначення засад ЄПС щодо країн Східної Європи викликало певні труднощі через їхню безсумнівну географічну приналежність до Європейського континенту. Конкретні міркування про майбутній статус сусідів та характер їх відносин з ЄС були окреслені в спільному листі К. Паттена (єврокомісар з питань зовнішньої політики) та Х. Солани (Високий представник з питань зовнішньої політики та безпеки) «Ширша Європа» (08.08.2002 р.) [22], статтях, заявах і промовах Р.Проді [23; 24].

В 2004–2005 рр. відмова керівних установ ЄС від планування подальших хвиль розширення, за винятком Західних Балкан, ставала все більш очевидною. Для європейських країн СНД Р. Проді пропонував формулу «все, крім інституцій», покликану стимулювати внутрішні реформи і «проєвропейську» зовнішньополітичну орієнтацію [24].

Загальна офіційна мета ЄПС передбачала сприяння зміцненню безпеки і стабільності східних кордонів ЄС шляхом стимулювання політичних та економічних реформ в прилеглих країнах. У базових документах ЄПС були окреслені три головних цільових напрямки, що передбачали створення «потрійного кільця безпеки». Їх зміст полягав у забезпеченні стійкого буфера від напливу мігрантів, розширенні зони економічної стабільності та співпраці в питаннях протидії тероризму і організованій злочинності [21, р.6–10.].

Водночас такий підхід зумовлював потребу в чіткішому з'ясуванні «Східного виміру» ЄПС, у чому були зацікавлені уряди низки країн ЄС. З точки зору багатьох політиків у країнах Центральної Європи застосування до країн Східної Європи та Північної Африки єдиного підходу уявлялося нелогічним, оскільки ігнорувало очевидні історичні, географічні та цивілізаційні відмінності.

Політичні інтереси окремих країн ЄС знайшли втілення у декількох різних форматах взаємодії та регіональних коаліціях, які уособлювали специфічне ставлення до «Східного виміру» ЄПС/СЗПБ та проблем пострадянського простору. До них належали польсько-шведська ініціатива, результатом якої стало запровадження формату «Східного партнерства» (з

2009 р.), Вишеградська четвірка (Польща, Угорщина, Чехія та Словаччина), яка ініціювала проведення нарад у форматі «4 +1» за участю України, Веймарський трикутник у складі Німеччини, Франції та Польщі, який запрошував представників України та Росії на зустрічі на рівні міністрів закордонних справ.

Країнам-учасникам «Східного партнерства» було запропоновано підписання Угод про асоціацію, які передбачали встановлення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі. На загал ці завдання відповідали засадам спільного ринку товарів та послуг – етапу, досягнутого країнами ЄС ще на початку 1990-х рр.

В умовах загострення міжнародної конкуренції та виникнення суттєвих ускладнень у просуванні інтеграційного проекту на етапі об'єднання валютно-фінансових систем політична дискусія про межі потенційного розширення ЄС відійшла на другий план. Європейські політики в своїй переважній більшості не змогли передбачити наслідків загострення конкуренції з започаткованим російським керівництвом проектом Євразійського економічного союзу. Так само, внаслідок активізації ревізійністських тенденцій у політиці Росії гостро постали питання про дієздатність ЄС як гравця в сфері безпеки та оборони.

Політика ЄС в контексті анексії Криму та конфлікту в Донбасі (2014–2015 рр.) свідчить про неготовність європейської спільноти виступати в якості впливового центру сили. Принаймні всі рішення ЄС щодо стримування агресії Росії та впровадження економічних санкцій або ініціювалися США, або попередньо узгоджувалися на рівні «Великої сімки». За умов активізації політики РФ у пострадянському просторі головний вектор міжнародно-політичного позиціонування ЄС зміщується в бік посилення співпраці з США в межах оновленого «Трансатлантичного порядку денного» та зміцнення гарантій безпеки з боку НАТО.

Підводячи підсумок доцільно відзначити, що розвиток ЄС в 1970-х–1990-х рр. відносно послідовно, хоча і з певними відступами, відповідав критеріям

об'єднання співмірних за рівнем розвитку країн. Найбільш успішні фази розширення ЄС були пов'язані зі вступом до ЄС економічно розвинених країн Західної та Північної Європи, що сприяло зміцненню відносно гомогенного економічного, політичного та соціокультурного простору. Однак навіть у цей період країни, що приєднувалися до ЄС, за структурою господарства та типом систем соціального забезпечення мали неоднакові стартові умови. Формування в межах ЄС повноцінного політичного союзу навряд чи можливе без розв'язання гострих проблем та суперечностей у сфері фінансово-економічного та бюджетно-податкового регулювання.

Попри суттєву консультативну та організаційну підготовку, що тривала понад 6 років, вступ країн Центральної Східної Європи до ЄС (2004–2013 рр.) визначався переважно завданнями політичного характеру. Темпи адаптації цих країн до умов інтеграції виявилися на загал повільнішими, ніж це передбачалося на етапі ухвалення відповідних рішень.

Зі вступом до ЄС Болгарії та Румунії обговорення в керівних інституціях ЄС подальших планів розширення спільноти було припинено. Щодо країн Західних Балкан ухвалено рішення, що кожна з них приєднуватиметься до ЄС по мірі власної готовності та за індивідуальними планами без визначення конкретних термінів.

Постановка в політичній площині питання про перспективу повного членства України в ЄС викликала суперечливу реакцію в політичних колах країн ЦСЄ – головних отримувачів коштів зі структурних фондів бюджету ЄС, оскільки в разі умовного вступу України до ЄС вона претендуватиме на одержання допомоги, яка перевищує відповідні надходження усіх чотирьох країн Вишеградської групи.

Ефективність Європейської політики сусідства та спільної ініціативи «Східне партнерство» залишається низькою, хоча використання конкретних програм та проектів відіграє безумовно корисну роль. Передбачені в Угодах про асоціацію форми сприяння економічній інтеграції між ЄС та східноєвропейськими країнами не враховують специфіку та складність

процесів адаптації їх економік до умов європейського спільного ринку та містять жорсткіші вимоги, аніж ті, які висувалися до країн-учасниць Європейських Співтовариств у 1960-і–1980-і рр. Без адекватного сприяння економічній інтеграції специфіка становища країн Східної Європи та існування реальних загроз їхній безпеці девальвує гасло «політичної асоціації» з ЄС, запропоноване в якості замітника перспективи членства.

Список використаних джерел та літератури

1. Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посібник / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко; за ред. Л. В. Губерського. 2-е вид. – К. : Знання, 2012. – 759 с.
2. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції / В. Посельський ; передмова Ж. Норбер . – Київ : Смолоскип, 2002. – 166 с.
3. The Development of European Identity/Identities: Unfinished Business [A policy review. – Brussels : European Commission; Directorate-General for Research & Innovation, 2012. – 124 p.
4. Проді Р. Задум об'єднаної Європи / Р. Проді. – К. : К.І.С., 2002. – 140 с.
5. Bolkestein F., Eppink D. J. The Limits of Europe / F. Bolkestein, D. J. Eppink. – Tiel : Lannoo, 2004. – 299 p.
6. Webber D. Enlargement, treaty reform and the brewing crisis of the EU / D. Webber // The European Union Enlargement Project. – INSEAD Quarterly. – 2004. – Issue 7. – P. 4–7.
7. Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу / В.В. Копійка. – К. : Вид-во КНУ ім. Тараса Шевченка, 2002. – 253 с.
8. Рябінін Є. Етапи розширення ЄС: ретроспективний аналіз / Є. Рябінін // Зовнішні справи. – 2013. – № 7. – С. 12–15.

9. Коппитерс Б. Европеизация и разрешение конфликтов: конкретные исследования европейской периферии : пер. с англ. / Б. Коппитерс, М. Эмерсон, М. Хёйссен. – М. : Весь мир, 2005. – 312 с.
10. Cadier D. Is the European Neighbourhood Policy a substitute for enlargement? / D. Cadier // The Crisis of EU Enlargement; IDEAS Special Report SR018. – London : LSE IDEAS, Nov. 2013. – P. 52–58.
11. Lehne S. Time to reset the European Neighborhood Policy / S. Lehne. – Washington, D.C. : Carnegie Endowment for International Peace, 2014. – 16 p.
12. Missiroli A. The ENP in Future Perspective / A. Missiroli // Whitman R., Wolff S. (eds.). The European Neighbourhood Policy in Perspective: Context, Implementation and Impact. – New York : Palgrave Macmillan, 2010. – P. 259–270.
13. Штратеншulte Е. Д. Европейский Союз – просто и понятно: факты и связи / Е. Д. Штратеншulte. – Берлин : Konrad Adenauer Stiftung, 2009. – 34 с.
14. The Schuman Declaration [Электронный ресурс]. – 1950. – Режим доступа: http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/europe-day/schuman-declaration/index_en.htm
15. Leach R. Europe: A Concise Encyclopedia of the European Union from Aachen to Zollverein / R. Leach. – London : Taylor & Francis, 2000. – 273 p.
16. Европейский Союз: Справочник-путеводитель / под ред. О.В. Буториной (отв. ред.), Ю. А. Борко, И. Д. Иванова. – [2-е изд.] – М. : Изд. дом Деловая литература, 2003. – 288 с.
17. Weidenfeld W. Europa – aber wo liegt es? / W. Weidenfeld // Die Identität Europas : Fragen, Positionen, Perspektiven / Hrsg. von Weidenfeld W. – München, Wien : Hanser, 1985. – S. 13-41.
18. Athens Declaration [Электронный ресурс] / Informal European Council. – 2003.– Режим доступа: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/75509.pdf;
19. Milusheva B. Income per capita varies by 1 to 4 across EU countries / B. Milusheva, P. Gal [Электронный ресурс] / Eurostat. Statistics in focus. – № 35. – 2012. – Режим доступа:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-12-035/EN/KS-SF-12-035-EN.PDF

20. Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours / Commission of the European Communities; Communication from the Commission to the Council and the European Parliament [Електронний ресурс]. – Brussels, 2003. – 26 p. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com03_104_en.pdf

21. European Neighbourhood Policy – Strategy Paper / Commission of the European Communities; Communication from the Commission [Електронний ресурс]. – Brussels, 2004. – 35 p. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy_paper_en.pdf

22. Patten C. Wider Europe [Електронний ресурс] / C. Patten, J. Solana // Official Documents: Letter by Chris Patten and Javier Solana // Lithuanian Foreign Policy Review. – 2002. – №. 2 (10). – Режим доступу: <http://www.lfpr.lt/uploads/File/2002-10/Letter.pdf>

23. Проді Р. Жити по-сусідськи / Р. Проді, К. Паттен // Євробюлетень. – 2003. – С. 8–9.

24. Prodi R. The future of the Union of 25 [Електронний ресурс] / R. Prodi // SPEECH/04/417. – Lille, 2004. – Режим доступу: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-04-417_en.htm?locale=en

EU ENLARGEMENT PROCESS IN HISTORICAL RETROSPECTIVE

Along with the deepening of economic and political ties, the spatial expansion of the European Union assured the dominant role to this integration association in regional processes and significant impact on a global level. At different stages the EU enlargement process was determined by different motivations. After the fifth wave of enlargement in 2004, 2007 and 2013 further plans to increase the number of community members have been postponed indefinitely. Prospects and pace of this process remains uncertain. The European Neighbourhood Policy proposed by

the countries located in adjacent geographical areas with the EU as an alternative to EU membership was generally ineffective. In its turn, the crisis of the European security model caused by Russia's policy towards Ukraine led to a significant rapprochement between the EU and the United States and the actual abandonment of further discussion of "the borders of Europe."

Keywords: *European Union, integration, enlargement, deepening, neighbourhood, institutions, homogeneity, subsidiarity, solidarity.*

ПРОЦЕССЫ РАСШИРЕНИЯ ЕС В ИСТОРИЧЕСКОЙ РЕТРОСПЕКТИВЕ

Наряду с углублением экономических и политических связей, пространственное расширение Европейского Союза обеспечило этому интеграционному объединению доминирующую роль в региональных процессах и существенное влияние на глобальном уровне. На разных этапах процессы расширения ЕС определялись различными мотивациями. После пятой волны расширения (2004, 2007, 2013 гг.) дальнейшие планы увеличения количества членов сообщества были отложены на неопределенный срок. Перспективы и темпы этого процесса остаются неопределенными. Европейская политика соседства, предложенная странам, расположенным в смежных с ЕС географических регионах в качестве альтернативы членству в ЕС, оказалась в целом неэффективной. В свою очередь кризис европейской модели безопасности, вызванный политикой России в отношении Украины, обусловил существенное сближение ЕС с США и фактический отказ от дальнейшей дискуссии о «границах Европы».

Ключевые слова: *Европейский Союз, интеграция, расширение, углубление, соседство, институты, гомогенность, субсидиарность, солидарность.*